

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора юридичних наук, професора **Антипенка Володимира Федоровича** на
дисертацію **Бурми Сергія Костянтиновича**

**«Міжнародно-правова характеристика інституту дружнього врегулювання в
Європейському суді з прав людини»,**

подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право

Тема представленої дисертаційної роботи є актуальною та недостатньо дослідженою у вітчизняній науці міжнародного права. Як слушно відзначає дисертант, значна кількість (іноді десятки тисяч) повторюваних заяв, залишаються фундаментальним питанням життєздатності та ефективності Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд) (с. 3 дисертації).

Європейський Суд з прав людини, після збільшення майже удвічі держав – сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (надалі – Конвенція), зіткнувся з проблемою перевантаженості та неспроможності швидко розглянути усі заяви, що породжує проблему розгляду справ у розумний термін. Нещодавнім значним, проте вимушеним кроком на шляху вирішення існуючої проблеми перевантаженості в ЄСПЛ, було удосконалення вимог до критеріїв прийнятності індивідуальних заяв, що триватиме й надалі. Протоколом № 15 до Конвенції покликано реалізувати частину рішень Брайтонської декларації, спрямованих на реформу переобтяженого скаргами ЄСПЛ. Найбільш важливим положенням Протоколу № 15 є, звичайно ж, скорочення терміну подання індивідуальної заяви до ЄСПЛ, передбаченого пунктом 1 статті 35 Конвенції, з шести до чотирьох місяців. Між тим, проблема перевантаженості ЄСПЛ в першу чергу полягає в тому, що держави – учасниці Конвенції роблять недостатньо для того, щоб в ЄСПЛ надходило менше заяв. Завдання захисту та гарантії конвенційних прав і свобод, у першу чергу, мають виконувати держави, а не ЄСПЛ. Субсидіарність правового режиму Конвенції полягає у тому, що Суд

«втручається» лише у виключних випадках, коли держави на національному рівні не припиняють порушення конвенційних прав. Комітет міністрів Ради Європи та Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслювали важливість приділення пріоритетної уваги вирішенню повторюваних справ у порядку дружнього врегулювання або схвалення односторонньої декларації. Досягнення дружнього врегулювання розглядається самим Судом як ефективний та дієвий механізм вирішення проблеми перевантаження ЄСПЛ з точки зору врегулювання справ, що стосуються повторюваних порушень Конвенції. Основні положення дисертаційної роботи формують уявлення, що практика досягнення дружнього врегулювання та правова процедура, закріплена в Регламенті Суду, значно розвинулась за останні роки, надаючи можливість оцінити наскільки дієвою є ця процедура. Однак, незважаючи на це, ефективність виконання рішень ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання залежатиме не лише від бажання, а й від реальних правових і матеріальних можливостей держави дотриматися вимог, зазначених у таких рішеннях.

З огляду на вищевказане актуальність теми представленого дослідження відповідає завданням, що стоять перед сучасною наукою міжнародного права, є обґрунтованою та не викликає сумнівів.

Дисертація Бурми С. К. є першою у вітчизняній науці міжнародного права спробою на базі комплексного та системного аналізу особливих характеристик, поняттєвих тлумачень та юридичної природи інституту дружнього врегулювання в ЄСПЛ максимально адаптувати його дію щодо специфічних умов України. В роботі досліджено генезис, доктринальне підґрунтя, юридичну природу та особливі характеристики інституту дружнього врегулювання в ЄСПЛ, висвітлено еволюцію міжнародних примирливих процедур в діяльності органів міжнародного правосуддя у сфері захисту прав людини, проаналізовано нормативно-правові акти щодо умов та заходів досягнення дружнього врегулювання спору за участю України в ЄСПЛ та новітні тенденції щодо вдосконалення процесу виконання рішень ЄСПЛ (зокрема рішень щодо дружнього врегулювання).

Потрібно відмітити, що автор коректно визначив об'єкт і предмет дослідження; виклав методологію дисертаційного дослідження відповідно до встановлених вимог. Заявлений ним широкий спектр сучасних філософських, загальнонаукових і спеціальних методів і підходів до пізнання міжнародно-правових процесів та явищ, що обрані відповідно до мети та завдань дослідження (зокрема, формально-юридичний (догматичний), герменевтичний, статистичний, семіотичний, синергетичний, антропологічний, діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, системний) дійсно творчо та конструктивно було використано для цілей дисертаційного дослідження.

Слід зазначити, об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу у дисертації логічно співвідносяться між собою як загальне та часткове.

Низка положень дисертації, що виносяться на захист, носять ознаки наукової новизни. До здобутків дисертанта слід, зокрема, віднести детальний порівняльно-правовий аналіз розвитку інституту дружнього врегулювання в діяльності органів міжнародного правосуддя у сфері захисту прав людини, за результатами якого зроблено ряд новаційних висновків.

Ефективність методології дослідження вбачається у комплексному характері розгляду інституту дружнього врегулювання в ЄСПЛ, а також науковому аналізі відповідної міжнародної нормативно-правової бази. Автором використана різнобічна і достатня джерельна база (364 найменування), що склала підґрунтя для здійсненого аналізу і зроблених дисертантом висновків і рекомендацій; слід в цій частині наголосити на використанні значної кількості зарубіжної літератури (Велика Британія, Франція, Німеччина, Сполучені Штати Америки та інші). Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики та статистичні дані ЄСПЛ, Міністерства юстиції України, щорічні звіти Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ, міжнародні нормативно-правові акти та акти національного законодавства України.

Варто також відзначити належний рівень апробації результатів дисертаційного дослідження: автор брав участь в міжнародних науково-практичних конференціях та семінарі. Основні положення дисертації знайшли

відображення у 15 публікаціях, 5 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, перелік яких затверджено МОН України, 2 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, та 8 інших публікаціях, одна з яких у співавторстві.

Дисертаційне дослідження С. К. Бурми актуальне і з огляду на його безпосередній зв'язок із основними напрямками науково-дослідної роботи кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства «Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до європейського права». Рецензована праця є органічною і важливою складовою планової державної тематики «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер – 0110U000671), що розробляється Національним університетом «Одеська юридична академія».

Структура дисертації є логічною, такою, що сприяє послідовному розкриттю поставлених задач дослідження.

У першому розділі «Генезис інституту дружнього врегулювання в діяльності органів міжнародного правосуддя у сфері захисту прав людини» Бурма С. К. простежує динаміку розвитку форм мирного врегулювання міжнародних спорів; характеризує інститут дружнього врегулювання в діяльності органів міжнародного правосуддя у сфері захисту прав людини у порівняльно-правовому та морально-етичному аспектах; визначає поняття «примирлива процедура», «мирова угода», «дружнє врегулювання» у загальнотеоретичній та міжнародно-правовій доктрині (с. 12–71 дисертації).

Автор робить висновок про те, що у доктрині відсутнє загальне визначення поняття «дружнє врегулювання». Незважаючи на поширеність цієї форми примирливої процедури в системі регіональних органів міжнародного правосуддя у сфері захисту прав людини, поодинокі спроби визначення цього поняття були зроблені лише в рамках системи судового захисту прав людини на європейському рівні (с. 28 дисертації).

Констатація недостатньої уваги до теоретичного обґрунтування інституту

що розглядається цілком логічно виглядає, зважаючи на його важливість. Адже дружнє врегулювання, розглядається як форма примирення (conciliation), один із традиційних «методів мирного врегулювання міжнародних спорів». Цей метод мирного врегулювання спорів, на думку автора, заснований не лише на на юридичних міркуваннях, він має в своїй основі потужний соціальний фактор (с. 28 дисертації).

Видається, що такий підхід до визначення терміну «дружнє врегулювання» є ознакою системності у сфері упорядкування юридичних спорів, міжнародний спір у сфері захисту прав людини покликаний збалансувати різноманітні (найчастіше суперечливі) соціальні інтереси сторін спору.

На увагу заслуговує дослідження дисертантом історії становлення та розвитку інституту дружнього врегулювання в діяльності регіональних органів міжнародного правосуддя у сфері захисту прав людини (с. 36–53 дисертації). Автором обґрунтовується, що процедура дружнього врегулювання в міжамериканській та африканській системах захисту прав людини у багатьох аспектах є аналогом процедури дружнього врегулювання як частини примирливого механізму страсбурзької системи (с. 43, 47–48 дисертації).

Позитивне враження складає авторський аналіз розвитку процедури дружнього врегулювання у ЄСПЛ, який, на думку дисертанта, відображає низку різноманітних змін і реформ, яких зазнавали інституції Ради Європи за більш ніж півстоліття своєї історії. Так, у Розділі 2 автором охарактеризовано основні етапи історії та розвитку процедури дружнього врегулювання: в Європейській комісії з прав людини та Європейському суді з прав людини до 1998 р. та в Європейському суді з прав людини з 1998 по 2010 рр., в Європейському суді з прав людини з 2010 р. до сьогодні (с. 72–125 дисертації).

Варто відзначити, що автор у цьому розділі дослідження акцентує увагу на розмежуванні тлумачення «дружнього врегулювання» як правового інституту та як процедури врегулювання спору в ЄСПЛ (с. 72 дисертації).

У цьому Розділі дисертант ґрунтовно досліджує види процедури дружнього врегулювання в ЄСПЛ, класифікуючи їх за такими критеріями: категорією справ,

формою судового рішення, кількістю заявників, колом суб'єктів, способом моніторингу за виконанням умов дружнього врегулювання, рекомендованими заходами, місцем укладення угоди, стадіями судового процесу, на яких було досягнуто дружнє врегулювання, ступенем конфіденційності переговорів щодо дружнього врегулювання спору (с. 129–131 дисертації).

Автор доходить важливого висновку, що для всебічної оцінки прецедентного права і практики Суду необхідно розрізняти процедури дружнього врегулювання та схвалення умов односторонньої декларації як відмінні форми міжнародної примирливої процедури зі специфічними характеристиками (с. 127 дисертації).

Третій розділ дисертаційного дослідження «Дружнє врегулювання у справах проти України в Європейському суді з прав людини: національно-правовий аспект» присвячено актуальним питанням законодавчого регулювання участі України у судовому процесі ЄСПЛ щодо досягнення дружнього врегулювання спору, а також проблемам розвитку національного законодавства та практики щодо виконання рішень ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання у справах проти України.

Автор справедливо відзначає, що на рівні національного законодавства правова позиція необхідності досягнення дружнього врегулювання спору за власною ініціативою уряду або за ініціативою заявника наразі отримала найбільшого сприяння з боку законодавця та Уряду України і викликана розумінням реальної можливості використання процедури дружнього врегулювання як засобу досягнення згоди між сторонами на основі справедливої сатисфакції (с. 11 автореферату).

Дисертант цілком обґрунтовано зауважує, що якнайшвидше дружнє врегулювання виявляється нерідко пов'язане не лише з поліпшенням законодавства й усуненням різного роду недоліків національної правової системи, а й часто виявляється «дешевшим» для держави, ніж оспорюваний судовий розгляд із винесенням рішення щодо суті (с. 184 дисертації).

Є не випадковим акцент дослідника на новітньому законодавстві України щодо вдосконалення процесу виконання рішень Європейського суду з прав

людини (зокрема рішень щодо дружнього врегулювання), які активно обговорюються юридичною спільнотою (наприклад, проект Закону про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (щодо забезпечення виконання судових рішень) № 0913 від 27 листопада 2014 р.) (с. 181–183 дисертації). Автор таким чином доводить, що в Україні наявне розуміння шляхів і способів поліпшення ефективності інституту, що розглядається.

Позитивне враження справляють пропозиції щодо необхідності розвитку на національному рівні усталеного порядку взаємодії між заявником і державою–відповідачем, що безсумнівно, сприяло б практиці дружнього врегулювання й подоланню розбіжностей, що виникли між сторонами спору (с. 184 дисертації).

У Висновках викладено найсуттєвіші результати роботи та наведено авторське вирішення наукового завдання щодо визначення особливих правових характеристик інституту дружнього врегулювання в Європейському суді з прав людини. Крім того, сформульовано практичні рекомендації щодо розвитку практики дружнього врегулювання спорів в ЄСПЛ у справах проти України за участі Секретаріату Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ (с. 190–192 дисертації).

Необхідно відзначити, що результати дисертації можуть мати широке застосування як в процесі подальшого дослідження судового процесу в Європейському суді з прав людини, так й в процесі викладання міжнародного права.

Практична цінність результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що його положення і висновки можуть використовуватись при підготовці підручників і методичних рекомендацій, в навчальному процесі по курсах «Право Ради Європи», «Мирне вирішення міжнародних спорів», «Міжнародно-правові механізми захисту прав людини», «Європейське судочинство в сфері захисту прав людини», «Практика Європейського суду з прав людини» та розробці відповідного методичного забезпечення для студентів спеціальностей «Правознавство» та «Міжнародне право». Результати даного

дослідження можуть бути використані в практичній діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини та його Секретаріату щодо узгодження на міжвідомчому рівні умов дружнього врегулювання у справах проти України, укладення угод про дружнє врегулювання спору; під час професійної та практичної підготовки правозахисників, в тому числі з питань практики Суду; під час спеціальної професійної підготовки Урядових уповноважених у справах Європейського суду з прав людини (урядових агентів) та співробітників Секретаріату Суду у державах-членах Ради Європи.

Разом з тим, дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні чи недостатньо аргументовані положення, недоліки, висвітлення яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дисертаційного дослідження.

1. Автор правильно визначив основну проблему застосування інституту дружнього врегулювання щодо справ проти України, яка полягає у вадах правозастосовної практики (с.191). Втім пропозиції щодо комплексу юридичних норм передусім процесуального характеру, що охоплювали б низку галузей та інституцій держави, у дисертації чітко не сформульовано.

2. Автор дисертації дещо вільно послуговується базовою термінологією дослідження. Зокрема, в роботі паралельно синонімічно використовуються терміни «міжнародний юридичний процес» та «міжнародний судовий процес», «методи та підходи» і т.ін. При цьому автор не розкриває змістовного навантаження відповідних термінів та їх співвідношення між собою.

3. Потребує додаткової аргументації висновок, зроблений дисертантом на с. 191 щодо пропозиції в подальшому передбачати у Державному бюджеті України окрему статтю витрат на забезпечення реалізації політики дружнього врегулювання в Європейському суді з прав людини. Примат тут слід віддавати не організаційним, а юридичним заходам. Адже автор не проаналізував чи узгоджується така пропозиція з Паспортами бюджетних програм "Платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками

розгляду справ проти України” та “Забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб’єкта та України”.

4. У дисертації зазначається, що станом на травень 2015 р. Європейським судом з прав людини було отримано 18 міждержавних заяв щодо наявності в діях держави-відповідача порушень Конвенції, у 4 справах Судом були постановлені рішення щодо суті. Крім того у 2 справах було винесено рішення щодо дружнього врегулювання. Цікаво було б дізнатися думку автора, чи відрізняється процедура дружнього врегулювання спору між державами від процедури дружнього врегулювання спору між індивідом (групою індивідів) та державою?

В цілому ж вказані вище міркування та зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку поданого на розгляд дисертаційного дослідження. В роботі на гідному науковому рівні розглядаються складні міжнародно-правові проблеми, обумовлені темою дослідження, і висувуються важливі для науки та практики теоретичні гіпотези та практичні пропозиції.

Зміст дисертації відповідає спеціальності 12.00.11 – міжнародне право, за якою вона подається до захисту, а зміст автореферату є ідентичним з основними положеннями дисертації.

Загальний висновок: дисертація на тему: «Міжнародно-правова характеристика інституту дружнього врегулювання в Європейському суді з прав людини» відповідає положенням п. 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її автор Бурма Сергій Костянтинович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

В. Ф. Антипенко

Відчую
вчений секретар
Національного авіаційного університету